

Арипов Махамаджон Пўлатбоевич
Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Турк филологияси” кафедраси ўқитувчиси

ТУРКЧА ТИЛАК, ОЛҚИШ ВА ДУОЛАРНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ ВА ХУСУСИЯТИ

Туркча тилак, олқиш ва дуоларни миллатнинг урф-одати, анаъналари ва кундалик ҳаётидаги ҳар бир ҳолат билан боғлаб ўрганиш, уларни маъно жиҳатдан ҳар томонлама таҳлил ва тасниф қилишда унинг функциялари ва хусусияти муҳим ҳисобланади. Фольклор эстетик алоқа жараёни бўлиб, фольклор турлари оғзаки санъат шакллари, эстетик алоқа усуллари сифатида баҳоланади, улар функционал жиҳатдан таҳлил қилишни мақсад қилади. Шунга кўра, фольклор турлари нафақат «доимий шакллар» сифатида, балки уларнинг мавжудлиги ва функцияларини ижтимоий-маданий ўзгаришлар туфайли ривожланиб, ўхшаш ёки ҳар хил шаклда давом этадиган ҳодисалар сифатида ҳам ривожланмоқда. Ижтимоий ишларда ва муносабатларда жанрлар ҳам фаол роль ўйнайди, чунки уларнинг функционал ёндашувига кўра, барча маданий ҳодисалар, шу жумладан фольклор турлари гуруҳнинг биологик, ижтимоий ва маданий ўзини ўзи сақлаб қолиш ва омон қолиш ҳақидаги тушунчасидан келиб чиқади. Шу муносабат билан фольклорнинг ижтимоий-маданий контекстлари ва функциялари дастлабки даврларда ўзининг муҳим қарашлари билан эътиборни жалб қилган. Фольклор маҳсулотларининг тарихий ва адабий жиҳатлари билан бир қаторда, функционал ва психологик мурожаатларни фольклор маҳсулотларининг функциялари ва улар амалга оширилаётган ижтимоий-маданий контекстдаги муносабатларига қараб таҳлил қилиш кераклигини таъкидлайди¹.

Фольклорнинг тарихий ва адабий жиҳатлари социологик, психологик ва функционал тавсифлар билан яқунланганлигини таъкидлаган Улям Баскомнинг сўзларига кўра, тадқиқотчиларни асосий мавзулар учта 1) фольклорнинг ижтимоий контексти, 2) фольклорнинг маданий контексти 3) фольклорнинг вазибалари. Фольклорни фақат тил каби маданиятнинг кўзгуси деб ҳисоблаган ҳолда, Баском фольклорнинг ижтимоий-маданий контексти ва функцияларини тушуниш, унинг ҳақиқий ҳаётдаги ўрнини англашдан иборатлигини таъкидлайди.

Фольклорнинг ижтимоий-маданий томонига эътибор қаратадиган муҳим асарларга эга бўлган Рожер Д.Абрахамсанинг фикрига кўра, фольклорни маданий динамика билан боғлаш, фольклорни кўп қиррали таҳлилини ҳисобга оладиган, унинг инсон ҳаётидаги ўрнини ва шу нуқтаи

¹Bascom, William R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67 (266), (333-336).

назардан ҳозирги ва жонли ишлатилишини ҳисобга оладиган ёндашувлар орқали тушунтириш мумкин².

Ушбу ёндашувлар асосида тилак, олқиш ва дуоларнинг ижтимоий-маданий функцияларини уларнинг турк ижтимоий ва маданий тарихида тутган ўрни ва кучи нуқтаи назаридан баҳолаш керак. Агар маданиятда қилинган нарсага оғзаки жавоб бериш жиддий оқибатларга олиб келиши мумкинлигига ишониш шаклида ишонч бўлмаса, яхши истаклар ва ёмон истаклар куч омили сифатида қаралмаса, функционал эслатма бўлмайди. Шу маънода, турк маданиятида уларнинг функцияларида тилак, олқиш, дуолар ва сўз бирикмаларининг кенг тарқалишини, уларнинг вазифаларини туркий эътиқод тизимида ва ижтимоий-маданий тузилишда излаш керак. Шу нуқтаи назардан шуни таъкидлаш керакки, турк маданияти тарихидаги тилак ва олқишларнинг кучи сўзга бўлган ишончдан келиб чиқади. Ушбу эътиқод, бир томондан, турк мифологиясидан бошлаб, турли хил эътиқод шаклларида ғайритабиий кучларга содиқлик ва турк маданий ва эстетик тузилиши асосан нутққа асосланганлигидан келиб чиқади. Шунинг учун «контекстда маъно» ва «функционаллик» каби иккита асосий масалада тилаклар ва дуолар, у орқали яратилган кучдан нафақат «сўз» сифатида, балки турк маданий тарихида, эътиқодларда, кундалик ҳаётда «сўз ҳаракати» сифатида фойдаланилади. Муайян функцияларни бажаришини ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш керак.

Баскомнинг фикрига кўра, фольклорнинг тўртта асосий функцияси: 1) кўнгил очиш/кўнгил очиш ёки яхши дам олиш функцияси; 2) маданият, жамоат институтлари, ижтимоий маданий қадриятлар ва маросимлар, фаолият, муносабат ва хулқ-атвор, ушбу ижтимоий-маданий контекстдаги нутқларни тасдиқлаш ва қўллаб-қувватлаш буни англаганлар учун мантикий асос; 3) таълим ва ушбу маданий таълим орқали маданиятни келажакдаги шубҳаларга ўтказиш функцияси; 4) жамият томонидан қабул қилинган хатти-ҳаракатларга эргashiш, олдини олиш ва уларнинг айримларни четга суриш керак³, деб айтади. Улям Баскомнинг таъкидлашича, фольклор ўз функциялари сифатида белгилаб берган ушбу тўртта асосий гуруҳлар бўйича барча ўрганишлардан сўнг, ҳар бир фольклор турини функциялари нуқтаи назаридан, инсон ҳаётидаги фойдаланиш тартибини ҳисобга олган ҳолда алоҳида-алоҳида таҳлил қилиш керак, шунда бу функциялар турли йўллар билан кенгайтирилиши, ривожланиши ва таснифланиши мумкин.

Иккинчи, учинчи ва тўртинчи функциялар ҳақида батафсил тўхталиб, аниқланган функцияларга эътибор қаратиш ўринли бўлади, чунки у бизнинг мавзуимиз билан чамбарчас боғлиқ. Шунга кўра, Баскомнинг ижтимоий-маданий эътиқоди, ахлоқ қоидалари ва ижтимоий-маданий меъёрлар, муайян кодлар турли хил контекстларда уларнинг фольклорни яратиши орқали

²Abrahams, Roger D. (1968b). Introductory remarks to a rhetorical theory of folklore. *The Journal of American Folklore*, 81 (320), 143-158.

³Bascom, William R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67 (266), 344.

аниқланади. У.Баском бу ўринда Малиновскийнинг қарашларига асосланади⁴. Шу маънода маросимлар, фольклор турлари ва алоқа шакллари нафақат ривоятларга асосланган бирликлар сифатида, балки уларни амалга оширадиган жамиятнинг эътиқодлари, қабул қилиниши ва фикрларининг прагматик баёноти сифатида баҳоланиши керак. Шундан кўринадики, бу функция кундалик ҳаётда, маросимларда, адабий жанрларда ва соҳаларда олқишлар ва дуоларни ишлатишда муҳим аҳамиятга эга. Тилаклар ва олқишлар сўзлашувлар ўзларининг кучлари ва таъсирини туркий мифологиядан келиб чиқадиган алоқа турлари таъсирдан фойдаланишнинг маънолари ва функциялари турли соҳаларда турли шаклларда ишлатилганлиги, У.Баском томонидан аниқланган учинчи функция тўғридан-тўғри тилак ва дуоларнинг функциялари билан боғлиқ эканлиги кўриниб турибди. Тилаклар ва олқишлар, дастлабки кунлардан бери асосий эҳтиёжларга қараб, турк кундалик ҳаётида ишлатилган турлар, олқишлар ва дуоларнинг «ўргатувчи» ва «транспондер» функциялари у туғилиб ўсган ижтимоий муҳит ва маданий муҳитда ўрганиш жиҳатидан хабарларни етказиш нуқтаи назаридан мавжуд. Ижтимоий уйғунлик ва ижтимоий назорат, зарур бўлганда босимни олдини олишни таъминловчи тўртинчи функция аслида учинчи функция билан чамбарчас боғлиқдир. Функцияни тушунтираётганда, Баском, айниқса мақтов кўшиқлари, мақтовлар номланиши ва ушбу йўналишдаги турли ҳаракатлар ҳам шу мақсадга хизмат қилишини, фольклор ижтимоий уйғунлик, ҳамда назорат билан ишлатилишини таъкидлайди. Масалан, одам ўзи қилмоқчи бўлган нотўғри хатти-ҳаракатни ўша пайтда эслаб қолган мақол орқали воз кечиши мумкин. Шу маънода, мақолда амал қилинадиган, тасдиқланган ва тасдиқланмаган қадриятлар ва хатти-ҳаракатларга урғу берадиган, улар билан боғлиқ мақтов, огоҳлантириш ва жазо функцияларини бажарадиган ижтимоий-маданий контекстда ҳукмрон ахлоқий тамойилларни акс эттирадиган жиҳат мавжуд. Ҳикоялар, эртақлар, ҳазиллар, қисқача айтганда, барча фольклор турлари бошқаларнинг фаолиятини бошқариш, бошқаларга таъсир кўрсатиш ёки йўналтириш ва зарур бўлганда босимдан қутулиш учун хизмат қилади⁵.

Буларнинг барчасини ҳисобга олсак, У.Баском томонидан белгиланган тўртта функциянинг ичида, биринчисидан ташқари барча учта функциялар тилак, олқиш ва дуоларнинг сўзлашувлар доирасида бир-бири билан боғлиқ бўлиб, бу икки турнинг очик ва яширин функцияларини ижтимоий-маданий таҳлил қилишда эътиборга олинishi керак. Аслида, олқишлар ва дуоларлар яхши ёки ёмон истак сифатида юзаки баҳоланадиган турлар эмас. Қарама-қаршиликлар яхши ёки ёмоннинг, тўғри ёки ёмоннинг,

⁴ Bascom, William R. (1983). Malinowski's contributions to the study of folklore. *Folklore*, 94 (2), 163-172.

⁵ Bascom, William R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, 67 (266), 346-349.

фойдали ёки зарарли, хабарлар сифатида, халқ фалсафасида, кундалик ҳаётда, ижтимоий маданиятда қабул қилинади. Турли контекстларда улардан фойдаланишнинг мақсади; воқеа, ҳодиса, хатти-ҳаракатларнинг тўғри ёки нотўғрилиги тўғрисида хабар бериш, унинг давомийлигини таъминлаш ёки унинг такрорланишини олдини олиш, ижтимоий тартиб, ахлоқий қоидалар ва нормаларнинг ҳақиқийлигини ошириш, «қилиш» ва «қилмаслик», «яхши» ёки «ёмон», «мос» ёки «яроқсиз», «амалга ошириш мумкин» ёки «устидан» тасдиқлаш ва рад этиш орқали нутқ, аниқ вазият, ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти «амалга ошириш мумкин эмас», «фойдали» ёки «зарарли» ва шунга ўхшаш тушунчалар, фикрлар, эътиқодлар, ҳаракатлар, объектларни аниқлаш, ўқитиш, улар огоҳлантириш тизими, эслатма шакли, олдиндан қабул қилиш ва режалаштириш, блокировка механизмининг ишлаши, шунга мос равишда ўз ичига олган ва узатадиган хабарлар орқали нутқ ва уни қўллаш жараёнига мос келади. Тилак, олқиш ва дуолар туркий халқ фалсафаси, эътиқодлари, ижтимоий-маданий ҳаётида кодланган хабарларнинг турғун ва функционал турлар орқали узатилишини ва келажак авлодларга етказилишини таъминлайди. Шу муносабат билан маданиятни ўргатиш, шахслараро ва ижтимоий ўзаро муносабатлар қоидалари ва келажак авлодларга бериш, ижтимоий қадриятлар ва муносабатларни тартибга солиш, ижтимоий назорат ва бошқа омилларда ўз ифодасини топади.

Тилак, олқиш ва дуолар, улар ишлатиладиган контекстдаги ўзига хос хусусиятлари ва функциялари бир-биридан тубдан фарқ қилмайди, аммо бир-биридан фарқ қиладиган айрим хусусиятлари мавжуд. Шунга кўра, тилак ва дуолар-бу одам-ҳодиса-объектнинг яхшилиги ва гўзаллигини сўраш, ғайритабиий кучларга турли шаклларда мурожаат қилиш, ёрдам сўраш, ҳимоя-конструктив кучни жалб қилиш ва воқеаларни шунга мос равишда шакллантириш учун оғзаки тилаклар билдиришдир. Ҳар бирида тасдиқлаш, воқеа-ҳодиса объекти ҳар қандай одамнинг фаровонлигини, мавжудлигини, ҳимоясини, давомийлигини сўрашдир. Бироқ, тилаклар ва дуоларнинг маросимларда ҳам, кундалик ҳаётда ҳам, адабий жанрларда ва соҳаларда пайдо бўлишига қараб, уларда доимо «функционалик» мавжуд. У шаклланадиган ва бажариладиган контекстларга қараб турли хил функциялар ва маъноларга эга бўлиши мумкин, шунинг учун унинг мазмуни, функцияси, кучи ва таъсири унинг функцияси контекстга қараб фарқ қилиши мумкин.

Шунинг учун, уларни таҳлил қилганда, ҳар бир контекстда қайтарадиган маъноларни ва бу маъноларни келтириб чиқарадиган функцияларни аниқлаш керак.

Тилак, олқиш ва дуоларнинг бўладиган/содир бўлишни истаган нарсаларни хабар қилиш учун ишлатиладиган функционал воситалардир. Мақсад-ижрочининг одам билан тузадиган алоқаси керакли натижаларга эришишини, мавжуд вазиятни сақлаб турилишини ёки кутилаётган

Ўзгаришлар таъминлашидир. Ижодкорнинг мақсади, тегишли контекстдаги вазият ҳал қилувчи нарса. Қайси тилак ва дуо айтилади, оҳанг, жиддийлик ва бошқалар. Барча хусусиятлар тегишли контекстга, ушбу контекстдаги алоқа ва ушбу алоқани қўллаб-қувватлайдиганлар, контекстда самарали бўлган барча таркибий қисмлар ўртасидаги муносабатлар, ўзаро муносабатларга мувофиқлаштирилган. Тилаклар ва олқишлар оғзаки маданий маҳсулотлар бўлиб, улар муайян эҳтиёжлар, кундалик ҳаётда, муайян ҳолатларга, индивидуал ва ижтимоий муносабатларга боғлиқ ҳолда пайдо бўлади. Шу сабабли, уларнинг функционал асосга эга тур эканлигини сўзлашувлар, суҳбатлар, эътиқодлар ва маросимларнинг кундалик ҳаётидаги энг асосий йўналиш, адабиёт ва санъатнинг турли соҳаларида бу функционаллик эканлигини яна бир бор таъкидлаш керак. Уларнинг хусусиятлари билан ишлатилган бўлса ҳам, улар контекстда бажарадиган вазифалар асосан бири-бирига ўхшашдир.

Тилак, олқиш ва дуолар кундалик ҳаётда ва ижтимоий контекстда функционал равишда бажарадиган вазифалари туфайли ҳар қандай фойдаланишда аниқланадиган асосий шаклдир. Фольклоршунослар бажариши керак бўлган нарса бу шаклларнинг адабий жанр ва соҳаларда, кундалик ҳаётда, маросимларда, бадиий ижодкорлар сифатида, уларнинг функциялари ва ушбу функциялар орқали қўлга киритган маънолари нуқтаи назаридан таҳлил қилишдир. Шунга кўра, кундалик ҳаётда, муайян воқеалар, вазиятлар, одамлар ва ҳодисалар олдида, ҳис-туйғуларни ифода этишда ишлатиладиган тилак ва дуоларнинг вазифалари, маросимлар, адабий жанрлар ва соҳалардаги олқишларнинг функциялари алоҳида баҳоланиши керак.

Булардан ташқари, бу маданий тил бирликларни тушуниш учун функционалликнинг энг муҳим жиҳатларидан бири бу ҳаракатни ушбу ҳаракатни амалга оширишга олиб келган сабаблар, ушбу ҳаракатни амалга ошириш орқали нимага эришишни мақсад қилганлиги, нимани ўзгартиришни ният қилганлигидадир. Ушбу функционаллик асосан универсалдир ва уларнинг турк маданиятида ўхшаш функцияларга эга бўлган турли маданиятларда ишлатилганлиги кўринади. Жамият бу функцияларни ташкил этадиган, унга сайқал берадиган маданий қадриятдир.

Фольклор оғзаки ва бадиий алоқадир, шунинг учун турли контекстларда фольклор ижодининг маънолари ва функциялари турли маданиятларда фарқ қилиши мумкин. Шунинг учун фольклор турлари кўпинча бир нечта функцияга эга. Бу функциялар улар бажариладиган контекстга қараб фарқ қилади. Бироқ, одатда, фольклорнинг функциялари ижтимоий тартибни ҳимоя қиладиган ёки қўллаб-қувватлайдиган, одамларнинг ишончи ва фаровонлигини оширадиган ёки хавф остига қўядиган ижтимоий-маданий қадриятлар мустаҳкамланиб, қўллаб-қувватланадиган ёки тўхтатилган вазиятга, контекстга ва эҳтиёжларга боғлиқ ҳолда аён бўлади. Ушбу йўналишда, тилак ва олқишларнинг функцияларини

ижтимоий-маданий воқелик натижалари, ушбу воқеликнинг эҳтиёжлари, турк халқи яшайдиган индивидуал ва ижтимоий психологияни баҳолаш керак. Эътиқод хатти-ҳаракатлар, шахсият, ҳодиса, факт, объект, фикр ва қадриятлар, интеллектуал ёки оғзаки қонунлар, яширин ёки аниқ қадриятлар ва ижтимоий-маданий контекстда тартибни таъминлайдиган ёки бузадиган барча турдаги элементлар билан чамбарчас боғлиқдир. Уларнинг функциялари асосан ушбу йўналишда аниқланади. Тегишли контекстдаги ўзаро таъсирларда ифода шакллари натижасида келиб чиқадиган маънолар шу сабабли, «мазмун ва функция» контекстдан келиб чиқадиган тилаклар ва олқишларни таҳлил қилишда ҳисобга олиниши керак бўлган асосий тушунчалардир.

Аслида, турк маданияти тарихида пайдо бўлган ҳар қандай хатти-ҳаракатлар, маърузалар ва мунозаралар ҳар хил контекстларда муайян ижтимоий, маданий, ақлий ва жисмоний омиллар натижасида шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро алоқалар доирасида содир бўлаётганлиги кўриниб турибди. Шу муносабат билан тилак ва олқишлар табиий натижа, инсон ва жамиятнинг биологик/физиологик, ижтимоий ва маданий эҳтиёжларининг акси сифатида кўриб чиқилиши керак. Ушбу эҳтиёжларни ҳимоя қилиш/олдини олиш, шу билан омон қолиш (хавфсизлик), ўз-ўзини ифода этиш/амалга ошириш ва бошқалар уларнинг асосий эҳтиёжлари инсон томонидан бажариладиган функциялар инсон ҳаётидаги тилак ва дуоларнинг асосини ташкил этиши тушунилади. Ушбу функционалликнинг энг муҳим манбалари бу тарихий жараёнда тилак ва олқишни сўзнинг сеҳрли кучи ва таъсиридан фойдаланишга асосланган қонун ва хавфсизлик воситаси сифатида фойдаланишдир.

Тилак, олқиш ва дуолар маданий шакл, эстетик алоқа шакли бўлиб, уларнинг функциялари улар ишлатиладиган контекст бўйича аниқ бўлади. Ритуал контекстда функциялар бағишланиш ва инқирозни ҳал қилиш асосида тозаланган бўлса-да, ижтимоий хусусиятлар ва психологик назорат функцияси, айниқса суҳбат шароитида, ана шу хусусиятлар асосида биринчи ўринга чиқади. Тилак ва дуолар бу сеҳрли оғзаки хатти-ҳаракатлар, кундалик ҳаётда турли хил алоқа жараёнларида, шахсан ва ижтимоий равишда гаплашиш, яхшиликни қўллаб-қувватлаш ва ёйиш, ёвузликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган сўзлардир. Шу маънода, биз яхшилик, ёвузликдан бош тортиш ва рад этиш сўзлари сифатида таърифлашимиз мумкин бўлган ёвузлик ва тартибсизлик сўзлари, шунингдек, кундалик алоқа жараёнларида суҳбат мавзусида ўз вазифаларини қисман давом эттиради. Қадимги давр, айниқса мифологик манбаларнинг функционал имкониятлари ва контекстларининг йўқ бўлиб кетиши, маросимлар орқали узлуксизлигини давом эттириш, улар фақат суҳбат шароитида қўлга киритган янги функциялари келиб чиқиши билан алоқаларини шу тарзда давом эттириш кузатилган.

Ушбу фикрлардан кейин; нутқнинг этнография назариясида фольклорнинг жанр ва ижрога йўналтирилган тадқиқотларидаги муҳим бурилиш нуқтаси бўлиб, нутқнинг нутқий, функционал ва мафкуравий хусусиятларини кўп қиррали таҳлил қилиш мақсадига асосланган. Шунинг таъкидлаш кераки. Мулоқот жараёнлари ижтимоий-маданий таъсирга эътибор қаратган Делл Хймес⁶нинг фикрлари ва алоқа услубларининг риторик-эстетик хусусиятларини эҳтиёткорлик билан таҳлил қилишни таклиф қилиш ушбу назарияни нутққа асосланган алоқа турларини ўрганишда қўлланилиши керак бўлган назария сифатида илгари сурди.

Барча илмий изланишларда бўлгани каби, маданий тадқиқотлар бўйича соғлом илмий натижаларга эришиш учун, мавзу билан боғлиқ асосий атамаларни аниқлаш ва атамалар аниқ, тушунарли тарзда ишлатиш керак. Турк тилининг изоҳли луғатида тушунча; 1) Мавзу ёки фикр, тушунча, тушунча, тушунчада мавҳум ва умумий дизайн. 2) Объектлар ёки ходисаларнинг умумий хусусиятларини қамраб оладиган ва умумий ном остида тўплайдиган умумий дизайн, тушунча, тушунча сифатида таърифланади. Концепцияларга алмаштирилган сўз модданинг ўзи эмас, балки тилни бизнинг онгимизда қолдирган хоҳишини англатади. Бирор сўз ёки исм ҳақидаги миямизда пайдо бўладиган хоҳишлар тушунчаларни яратиш учун интеллектуал тартибни қўйиш орқали амалга оширилади. Масалан, сиз дарахт деганда ҳамманинг ҳам хаёлда шу нарса амалга ошмаслиги мумкин. Шоир учун, рассом учун дарахт нимани англатиши, дарахтнинг ўрмон эгаси, қишлоқ аҳолиси, табиатни севувчи учун нимани англатишини фарқ қилиши мумкин. Шу сабабли, концепция аслида аниқланган ва чегаралари тўлиқ аниқланган тизим ичидаги номлар, объектлар ва фактларга жавоб бера олмайди, чунки улар бизнинг тасаввуримизга, онгимизга, тушунчамизга тўлиқ мос келолмайди ва шунинг учун ўзгарувчанлик мавжуд. Қисқача айтганда, бу тушунча, ном, ҳодиса, объект ҳақида тасвирланган ҳар бир жавобга берилган умумий ном ва у нисбий семантик ўзгарувчанлик хусусиятига эга⁷.

Турк тилининг изоҳли луғатидаги муддат; Бу фан, санъат, касб ёки мавзуга оид аниқ ва ўзига хос тушунчага жавоб берадиган сўз, фаровонлик деб таърифланади. Бу сўз кундалик ҳаётда ишлатиладиган ва оддий тилда ишлатиладиган ҳар қандай сўз, тушунча, фан, санъат, ҳарбий хизмат, соғлиқ, сиёсат ва бошқалар. У соҳаларда қўлланиладиган ўзига хос ва аниқ маънога мос келади. Сўзнинг махсус ишлатилиши билан у ушбу соҳанинг терминологиясига киритилган. Масалан, математикада қўшиш, кўпайтириш, айриш, бўлинишнинг умумий маъноси тўртта операциянинг биттаси, мултипликация ҳаракати деб белгиланади, шунинг учун кўпайтириш атамаси

⁶Hymes, Dell (1971). The contribution of folklore to sociolinguistic research. *The Journal of American Folklore*, 84 (331), 42-50.

⁷ Üçok, Necip (2004). *Genel dilbilim (lingüistik)*. İstanbul: Multilingual. S.

ушбу терминологик маънода собит бўлади. Бироқ, «агар мен ёлгон гапирадиган бўлсам, нон узилиб кетади», дейилганида, бу ерда сўзни кўпайтириш термин сифатида эмас, балки гаров сифатида қабул қилинадиган метафорик маънога эга бўлди. Шу маънода, атама тушунчалардаги каби сўзларнинг ноаниқ ва ўзгарувчан эквивалентлари эмас, балки терминологик чегараларнинг махсус семантик эквивалентлари ўзгарувчан хусусиятга эгадир⁸.

Концепция – бу объектни, инсон онгидаги ҳодисанинг конструкция-сидир ва шу маънода тушунчалар мавҳумлаштириш ва умумлаштиришни ўз ичига олади⁹.

Ушбу атама аниқ ва тўғридан-тўғри тушунтириш ва таърифни ўз ичига олади. Илмий нуқтаи назардан, активнинг қийматини, ҳодисани, вазиятни батафсил ифода этишда муҳим. Шу муносабат билан, биз «олқиш» деганда тушунча сифатида «ҳайқирик» ҳам, эзгу тилаклар ҳам тушунилиши мумкин. Аммо, атама сифатида қарсақлар «яхши тилакларни ифода этиш учун ишлатиладиган тил бирлиги маъносидаги оғзаки маданият эквиваленти» деб белгиланган бўлса, энди бу ерда бир атама мавжуд. Ҳар бир жамият ўзининг фольклор турлари турлича ва хилма-хилдир. Бу жиҳатдан аниқлай олади¹⁰.

Хулқ-атворнинг универсал шакли сифатида, туркий маданиятда тарих давомида турли шаклларда тилак ва олқиш остида пайдо бўлган, нафақат турк маданиятида, балки турли жамоаларда, цивилизацияларда ва маданиятларда ҳам яхши тилаклар ва ёмон истаклар сифатида қабул қилинган. Бироқ, бугунги кунда ушбу атамалар асосан эскирганлиги ёки маълум бир чекланган доирада, маълум соҳаларда ишлатилганлиги ва бунинг ўрнига турли хил тушунчалар ва атамалар, айниқса тилак ва олқишлар бу маъноларни қондириш учун кенг тарқалгани кузатилмоқда. Бошқа томондан, турк маданияти тарихида тез-тез учрайдиган «тилаш» билан боғлиқ бўлган. Турли номлар билан «ёлвориш/ёқиш», «мақташ/мадҳ қилиш» каби бошқа сўзлар, атамалар ва тушунчалар ҳам мавзу бўйича баъзи саволларининг пайдо бўлишига олиб келди. Шунинг учун, тадқиқотнинг кириш қисмида тилак, олқиш ва дуоларнинг хатти-ҳаракатларига алоқадор деб ҳисобланган турли хил атамалар ва тушунчаларни аниқлаш ва улар билан шуғулланиш, ўхшаш ва турли томонларини излаш мақсадга мувофиқдир.

«Тилак» ва «олқиш» сўзи асосан турк тилида ва маданиятнинг энг қадимги даврларидан «олқиш» ва «қарғиш» сўзлари билан ёнма-ён юради. Бугунги кунда, айниқса Кичик Осиёда, олқиш ва қарғиш сўзларига қўшимча

⁸ Ўша китоб, S.

⁹ Aksan, Doğan (2009). *Türkçenin gücü. Türk dilinin zenginliğine tanıklar* (12. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

¹⁰ Ben-Amos, Dan (1976b). Analytical categories and ethnic genres. D. Ben-Amos (Ed.). *Folklore Genres* içinde (ss. 215-242). Austin & London: University of Texas Press.

равишда тилак ва олқиш сўзлари ишлатилади. Баъзи ҳудудларда мақтов «алқа» маъносида ишлатила бошланган¹¹.

¹¹Gençtürk, İsmail (1962). Sorgun köyü ilenç ve övmeleri. *TFAD*, 7 (160), 2906.